

УДК 347.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.2.26>

ПРИПИНЕННЯ ШЛЮБУ ВНАСЛІДОК РОЗІРВАННЯ ТА ЙОГО ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ЗА СІМЕЙНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ З УРАХУВАННЯМ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Нестерцова-Собакарь О.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Дніпровського державного університету внутрішніх справ,
ORCID: 0000-0003-0712-4076

Нестерцова-Собакарь О.В. Припинення шлюбу внаслідок розірвання та його правові наслідки за сімейним законодавством України з урахуванням правового режиму воєнного стану.

У статті розглядаються актуальні аспекти правового регулювання припинення шлюбу внаслідок його розірвання за сімейним законодавством України, зокрема в умовах воєнного стану. Проаналізовано вплив правового режиму воєнного стану на процедури розірвання шлюбу, включаючи особливості, що виникають через тимчасову відсутність одного з подружжя у зв'язку з мобілізацією, перебуванням на окупованих територіях чи за кордоном, а також випадки, коли один із подружжя зник безвісти. Досліджено адміністративний та судовий порядок припинення шлюбу, розглянуто їх переваги та недоліки в сучасних умовах. Особлива увага приділяється питанням розірвання шлюбу за взаємною згодою бездітного подружжя, а також складнощам, пов'язаним із проживанням одного з подружжя за кордоном чи на тимчасово окупованій території. У зв'язку із цим висвітлено судову практику із цього питання та сформульовано заходи до покращення цього процесу.

Висвітлено специфіку шлюбозрозлучних процесів за позовом одного з подружжя, зокрема у випадках, передбачених законодавством для захисту інтересів дітей, а також відсутність чітко визначених підстав для розлучення. У статті обґрунтовано необхідність запровадження медіації у шлюбозрозлучні процеси з метою забезпечення примирення сторін і збереження сімейних відносин. Автор пропонує перехід до виключно судового порядку розірвання шлюбу, що сприятиме підвищенню рівня захисту прав подружжя та їхніх дітей.

Також досліджуються нові виклики для правозастосовної практики в умовах війни, серед яких – складнощі доступу до правосуддя через обмеження, запроваджені воєнним станом, дестабілізацію соціальних процесів та зміну підсудності судів. У статті висунуто пропозиції щодо вдосконалення сімейного законодавства України, враховуючи сучасні реалії, зокрема необхідність державного втручання у шлюбозрозлучні процеси для зміцнення інституту сім'ї навіть в умовах збройного конфлікту. Автор підкреслює, що розірвання шлюбу є не лише юридичним процесом, але й соціально значущим явищем, яке потребує комплексного підходу, що поєднає правову визначеність із захистом моральних і соціальних інтересів усіх учасників процесу.

Ключові слова: припинення шлюбу, розірвання шлюбу, сімейне законодавство України, воєнний стан, судовий порядок, адміністративна процедура, правовий захист, інтереси дітей, медіація, права подружжя.

Nestertsova-Sobakar O.V. Termination of marriage due to divorce and its legal consequences under the family legislation of Ukraine taking into account the legal regime of martial law.

The article examines current aspects of the legal regulation of the termination of marriage as a result of its dissolution under the family law of Ukraine, in particular under martial law. The impact of the legal regime of martial law on the procedures for the dissolution of marriage is analyzed, including the

features that arise due to the temporary absence of one of the spouses due to mobilization, stay in occupied territories or abroad, as well as cases when one of the spouses has disappeared. The administrative and judicial procedure for the termination of marriage is studied, their advantages and disadvantages in modern conditions are considered. Special attention is paid to the issues of the dissolution of marriage by mutual consent of childless spouses, as well as the difficulties associated with the residence of one of the spouses abroad or in a temporarily occupied territory. In this regard, the judicial practice on this issue is highlighted and measures to improve this process are formulated.

The specifics of divorce proceedings at the request of one of the spouses are highlighted, in particular in cases provided for by law to protect the interests of children, as well as the absence of clearly defined grounds for divorce. The article substantiates the need to introduce mediation into divorce proceedings in order to ensure reconciliation of the parties and the preservation of family relations. The author proposes a transition to an exclusively judicial procedure for divorce, which will contribute to increasing the level of protection of the rights of spouses and their children.

New challenges for law enforcement practice in wartime are also examined, including the difficulties of access to justice due to restrictions introduced by martial law, destabilization of social processes and changes in the jurisdiction of courts. The article puts forward proposals for improving the family legislation of Ukraine, taking into account modern realities, in particular the need for state intervention in divorce proceedings to strengthen the institution of the family even in conditions of armed conflict. The author emphasizes that divorce is not only a legal process, but also a socially significant phenomenon that requires a comprehensive approach that combines legal certainty with the protection of the moral and social interests of all participants in the process.

Key words: termination of marriage, divorce, family legislation of Ukraine, martial law, judicial procedure, administrative procedure, legal protection, interests of children, mediation, rights of spouses.

Постановка проблеми. Питання припинення шлюбу через розірвання завжди було і залишається однією з центральних тем сімейного права. В умовах воєнного стану, що запроваджено в Україні через повномасштабну агресію російської федерації, ці питання набули нових аспектів актуальності. Розірвання шлюбу тепер відбувається у специфічних обставинах, пов'язаних із тимчасовою відсутністю одного з подружжя, мобілізацією, переміщенням осіб у безпечні регіони або за кордон, а також із загальною дестабілізацією соціальних і правових процесів.

Військові дії впливають на всі сфери життя, включаючи сімейні відносини. Під час воєнного стану зростає кількість звернень до судів щодо розірвання шлюбу, поділу спільного майна подружжя та визначення опіки над дітьми. Разом із цим виникають правові та морально-етичні колізії, пов'язані з розірванням шлюбу в умовах, коли один із подружжя перебуває в зоні бойових дій, є військовослужбовцем або взагалі не може брати участь у процесах через втрату зв'язку чи невизначеність місця перебування.

Крім того, правовий режим воєнного стану передбачає обмеження та адаптацію багатьох правових процедур, що ускладнює доступ до правосуддя, зокрема в питаннях сімейного права. Це створює нові виклики як для законодавців, так і для практиків. Тому потреба в дослідженні цієї теми зумовлена і важливістю забезпечення балансу між правами кожного з подружжя, захистом інтересів дітей і врахуванням правового режиму воєнного стану.

Стан опрацювання проблематики. До наукового доробку з проблематики дослідження застосування сімейного законодавства України у судових спорах, які пов'язані з розірванням шлюбу, правового регулювання припинення шлюбу в Україні, укладення та розірвання шлюбу за законодавством України, припинення шлюбу за законодавством України здійснили внесок такі вітчизняні та закордонні вчені, науковці та дослідники: В.І. Борисової, А.Б. Болховітіної, К.М. Глиняної, О.В. Дзери, І.В. Жилінкової, З.В. Ромовської, С.І. Шимон. та інші. Водночас, актуальні проблеми реалізації прав учасників сімейних правовідносин в нинішніх умовах вимагають удосконалення чинного законодавства з метою забезпечення правової визначеності й доступності цього процесу.

Мета дослідження полягає в удосконаленні теоретичних положень Сімейного кодексу України в частині правових засад припинення шлюбно-сімейних відносин з урахуванням умов воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Правовідносини, що виникають внаслідок розірвання шлюбу або визнання його недійсним, зачіпають інтереси сім'ї, неповнолітньої особи та суспільства в цілому, в тому числі і неповнолітньої особи. Тенденція до глобалізації життєвих процесів призведе

ла до того, що останніми роками зменшилася кількість зареєстрованих шлюбів, але збільшилася кількість розірваних шлюбів.

Удосконалення сімейного законодавства, що регулює процес розірвання шлюбу, сьогодні є надзвичайно важливим. Оскільки метою шлюбу є створення сім'ї, народження та виховання дітей, питання припинення, розірвання або визнання шлюбу недійсним не може розглядатися як приватна справа між подружжям.

Останні роки демонструють нам тенденцію зменшення кількості зареєстрованих шлюбів і, навпаки, збільшується кількість розірваних, в чому спостерігається втрата традиційного підходу до інституту шлюбу загалом де не менш важливу роль відіграє бюрократизація процесуальних особливостей його припинення [1, с. 25-26]. Відтак, за останній час шлюб з єдино визначеного суспільством і правом союзу чоловіка і жінки перетворився на одну із допустимих форм співжиття різностатевих, а в деяких країнах – і одностатевих партнерів, що прослідковується й в Україні особливо в умовах воєнного стану із можливим запровадженням нового інституту – партнерства.

За загальними правилами шлюб в Україні припиняється зі смертю (оголошенням померлим) одного з подружжя або розірванням шлюбу. Аналізуючи підстави припинення шлюбу за статтею 104 СК України, можна зробити висновок, що цей перелік підстав є вичерпним і не включає зміну статі одним із подружжя [2]. Водночас, зміна статі одним із подружжя після укладення шлюбу може слугувати лише підставою для розірвання шлюбу в судовому порядку.

В Україні припинення шлюбу через розірвання шлюбу відбувається двома шляхами: адміністративним в органі державної реєстрації актів цивільного стану, а іншим – у судовому порядку.

Такі процедури розірвання шлюбу, особливо адміністративні процедури, існували в Україні ще з радянських часів і ґрунтуються на спільній заяві бездітного подружжя та за заявою одного з подружжя. Враховуючи важливість системи розірвання шлюбу, настав час скасувати адміністративні процедури розірвання шлюбу і залишити лише судові процедури розірвання шлюбу. Це також підтверджується наявністю положень в українському сімейному законодавстві. Стаття 109 СК України регулює розірвання шлюбу в судовому порядку за спільною заявою подружжя з дітей. Спільна заява подружжя про розірвання шлюбу розглядатиметься в окремому процесуальному порядку, оскільки такі справи є безспірними. Зрозуміло, що в таких випадках держава не має права втручатися та з'ясовувати причини розірвання шлюбу, і тому законодавець повинен спиратися на загальні принципи при застосуванні принципу свободи вступу та розірвання шлюбу [3, с. 45-46]. Причиною, через яку суд розриває шлюб у цих випадках, є згода обох з подружжя розірвати шлюб шляхом розірвання. Те саме стосується рішень про розірвання шлюбу в рамках адміністративних процедур, винесених державними цивільними судовими органами [4, с. 127-128].

Підстави для розірвання шлюбу в суді, які визначені ч. 1 ст. 112 СК України, сформульовані не чітко, а носять більш абстрактний характер. Зокрема, суд з'ясовує фактичні взаємини подружжя, дійсні причини позову про розірвання шлюбу (якщо справа слухається за позовом одного з подружжя), бере до уваги наявність малолітньої дитини, дитини-інваліда та інші обставини життя подружжя. У частині другій цієї норми законодавець вказує на більш конкретизовані підстави, а саме: суд постановляє рішення про розірвання шлюбу, якщо буде встановлено, що подальше спільне життя подружжя і збереження шлюбу суперечило б інтересам одного з них, інтересам їхніх дітей, що мають істотне значення [5, с. 208–210]. Це означає, що законодавство України не встановлює конкретних підстав для розірвання шлюбу, а тим більше – можливості врахування вини одного з подружжя. Водночас підстави для розірвання шлюбу в судовому порядку, передбачені частиною першою статті 112 Сімейного кодексу України, не є чітко сформульованими, а мають більш оціночний характер [2]. Зокрема, суд бере до уваги фактичні відносини між подружжям, дійсні підстави вимоги про розірвання шлюбу (якщо справа розглядається за заявою одного з подружжя), наявність у подружжя неповнолітніх дітей, дітей з інвалідністю та інші обставини життя подружжя. У другій частині цієї норми законодавець наводить більш конкретні підстави. А саме, якщо буде встановлено, що подальше продовження спільного життя подружжя і збереження шлюбних відносин суперечить інтересам одного з подружжя або інтересам дітей, що мають істотне значення, суд зобов'язаний постановити рішення про розірвання шлюбу. Іншими словами, українське законодавство не передбачає конкретних підстав для розірвання шлюбу, не кажучи вже про можливість врахування вини одного з подружжя. Це пов'язано з тим, що законодавець залишив місце для автономного регулювання в українському сімейному праві. Означає це й те,

що подружжя, яке бажає розірвати шлюб, може самостійно визначити причини (підстави) для розірвання шлюбу. Однак суди не завжди наводять у мотивувальній частині рішень підстави для розірвання шлюбу, зазначені позивачем, а використовують загальні підстави, викладені у статті 112 Сімейного кодексу України, а саме: подальше спільне проживання подружжя і збереження шлюбу суперечить їхнім спільним інтересам або інтересам їхніх дітей, з чим позивач, як правило, не погоджується [6, с. 65]. Таким чином, припинення шлюбу в результаті розірвання шлюбу за українським законодавством поділено на дві моделі.

Особливістю першої моделі є те що ця процедура розглядається судом в порядку окремого провадження на підставі спільної заяви подружжя відповідно до статті 109 Сімейного кодексу України. Для цього необхідно, перш за все, щоб подружжя виявило обопільне бажання розірвати шлюб на підставі неможливості його подальшого існування. Наявність дітей не є перешкодою для цього. Подружжя, яке має дітей, може звернутися до суду із заявою про розірвання шлюбу, уклавши письмову угоду про те, з ким із подружжя будуть проживати діти, яку роль буде відігравати той з батьків, хто проживає окремо, у забезпеченні умов життя дітей та умов здійснення права на піклування про дітей. Оскільки частина 1 статті 109 Сімейного кодексу України, як видається, перераховує умови договору, в тому числі щодо участі того з батьків, хто проживає окремо, у забезпеченні умов життя дітей (надання матеріальної допомоги), законодавець чітко не визначив, про який саме договір (договір про виховання дітей чи договір про сплату аліментів) йдеться у статті 109 Сімейного кодексу України.

У частині 2 статті 109 Сімейного кодексу України зазначено, що домовленості між подружжям про розмір аліментів на дитину повинні бути нотаріально посвідчені [2]. Отже, можна зробити висновок, що при розгляді справ про розірвання шлюбу в порядку окремого провадження подружжя може подати цивільно-правову угоду з вищезазначеними умовами, і якщо ця угода містить умови щодо розміру аліментів на утримання дитини одним із батьків, то вона має бути нотаріально посвідчена.

Відповідно до статті 109 Сімейного кодексу України, подружжя має право укласти договір, в якому передбачається, що - з ким із подружжя будуть проживати діти, яким чином подружжя, яке проживає окремо, буде брати участь у забезпеченні умов проживання дітей, а також право укласти договір про умови здійснення права на особисте піклування про дітей. Крім того, подружжя подає до суду угоду про утримання дітей, що підтверджується нотаріальним посвідченням угоди, яка перевіряється судом [2].

Другий вид судового розлучення – це розлучення за позовом одного з подружжя про розірвання шлюбу. Відповідно до частини 2 статті 110 Сімейного кодексу України, заява про розірвання шлюбу не може бути подана під час вагітності дружини та протягом одного року після народження дитини, крім випадків, коли один із подружжя вчинив протиправне діяння, що містить ознаки кримінального правопорушення, щодо другого з подружжя або дитини. Доцільніше було б говорити не лише про поведінку, а й про протиправні дії одного з подружжя, наприклад, описані в статті 110 Сімейного кодексу України, або про алкоголізм чи наркоманію одного з подружжя, які завдають не лише моральної шкоди, а й психологічної та матеріальної шкоди сім'ї [2].

Сімейний кодекс України також передбачає інші виняткові обставини, за яких один з подружжя може вимагати розірвання шлюбу під час вагітності дружини, тобто коли батьківство зачатої дитини визнане іншим з подружжя. Те саме стосується випадків, коли один з подружжя може вимагати розлучення до досягнення дитиною одного року, коли батьківство визнано іншою особою або коли за рішенням суду з актового запису про народження дитини вилучено відомості про чоловіка як батька. При цьому питання про визначення строку для розрахунку вирішується судом після заслуховування думки сторін і з урахуванням конкретних обставин справи.

Слід відмітити, що війна, яка триває в Україні, суттєво вплинула на правовідносини в контексті сімейного права. Збройний конфлікт змусив багато сімей покинути свої домівки, тоді як інші мігрували як біженці в інші частини України або сусідні країни. Запровадження воєнного стану Указом Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 року не обмежує право на розірвання шлюбу [7]. Згідно з українським законодавством, подружжя може розірвати шлюб у будь-який час, якщо вирішить, що не може продовжувати спільне життя (стаття 105 Сімейного кодексу України) [2]. Однак така процедура з урахуванням сучасних реалій набула інших форм. Тому доцільно розглянути такі випадки припинення шлюбу в умовах воєнного стану: 1. Сімейна пара немає дітей та знаходиться на території України. 2. Подружжя або один з них перебуває за

кордоном. 3. У разі зникнення одного з подружжя під час бойових дій. 4. Один з подружжя перебуває на окупованій території.

Відповідно стаття 106 Сімейного кодексу України передбачає можливість бездітного подружжя подати заяву про розірвання шлюбу до органів реєстрації актів цивільного стану [2]. У випадку коли обоє з подружжя перебувають за кордоном, бажають розлучитися і не мають неповнолітніх дітей, вони можуть подати заяву про розірвання шлюбу до найближчої консульської установи України. Відповідно до пункту 1.1.2 Інструкції про порядок реєстрації актів цивільного стану в дипломатичних представництвах та консульських установах України, консульська посадова особа може здійснити реєстраційну дію про розірвання шлюбу [8]. Однак, відповідно до пункту 5.1 цієї Інструкції, консульська посадова особа має право зареєструвати розірвання шлюбу між громадянами України, якщо хоча б один з них постійно проживає за межами України, тобто один з подружжя повинен мати належним чином зареєстроване постійне місце проживання в країні, де він фактично проживає.

За ч. 4 ст. 8 Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» особа набуває статусу зниклої безвісти за особливих обставин. Проте її сімейний стан до моменту розірвання шлюбу за заявою другого з подружжя внаслідок визнання особи безвісно відсутньою або до моменту оголошення такої особи померлою не змінює. З урахування цього моменту розлучення може бути надане за відсутності одного з подружжя або шляхом встановлення факту його смерті, або шляхом визнання його безвісно відсутнім [9].

Якщо одна зі сторін перебуває на тимчасово окупованій території України і не виходить на зв'язок, або якщо місцезнаходження такої сторони невідоме, суд може звернутися до відповідних органів з проханням підтвердити місцезнаходження такої. Якщо це не дає результату, суд вирішує питання про відкриття провадження у справі, а з метою інформування відповідача про розгляд справи суд розміщує інформацію на офіційному веб-порталі судової влади України.

Також відзначимо, що, у зв'язку з активними бойовими діями в окремих районах робота органів державної реєстрації актів цивільного стану та районних, міських і міськрайонних судів, до компетенції яких належить розгляд питань, пов'язаних з особливостями розірвання шлюбу, була призупинена. Однак, Розпорядженням Верховного Суду № 1/0/9-22 від 6 березня 2022 р. змінено підсудність 48 судів на підставі того, що здійснення правосуддя в умовах воєнного стану є неможливим [10]. Тому, відповідно до статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус судів», справа може бути передана на розгляд до суду, територіально найближчого до суду, який не може здійснювати правосуддя, або до іншого суду, визначеного Верховним Судом, і це рішення може бути підставою для передачі всіх справ, що розглядаються в суді, підсудність яких змінена, на розгляд іншого суду [11].

Проте, якщо суд ухвалив рішення про розірвання шлюбу, шлюб припиняється з дня набрання законної сили рішенням суду про припинення сімейних відносин. При цьому, якщо шлюб розривається за рішенням суду, свідоцтво про розірвання не видається [12].

Висновок. Таким чином, підсумовуючи, можна зробити висновок, що шлюбний союз може бути припинений шляхом його розірвання. Судова практика виходить із загальних і єдиних підстав для розірвання шлюбу, передбачених законом (стаття 112 Сімейного кодексу України). Однак сьогодні першочерговим завданням суду є не збереження житла та встановлення фактів, які б свідчили про неможливість подальшого спільного проживання подружжя, а реальне відновлення шлюбу, або принаймні примирення подружжя та уникнення негативних наслідків розірвання шлюбу, насамперед, виходячи з інтересів дітей, шляхом проведення переговорів з ними.

З метою примирення сторін пропонується запровадити медіацію в судовий процес щодо вирішення справ про припинення шлюбу внаслідок його розірвання. У зв'язку з посиленням охорони та захисту прав та інтересів подружжя, їхніх неповнолітніх та малолітніх дітей доцільніше було б запровадити виключно судовий порядок розірвання шлюбу з метою вжиття всіх заходів, спрямованих на збереження сім'ї. Судовий порядок має поширюватися як на розірвання шлюбу за взаємною згодою подружжя, так і на розірвання шлюбу на вимогу одного з подружжя (стаття 110 СК України), як це передбачено статтею 109 СК України. На користь такого висновку та пропозиції свідчить і той факт, що держава не може займати нейтральну позицію стороннього спостерігача у шлюбнорозлучному процесі і лише констатувати факт незворотного розпаду сім'ї, а має вживати всіх можливих заходів для зміцнення сім'ї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дякович М.М. Сімейне право України: навчальний посібник. Харків: ЕКУС, 2022. 416 с.
2. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
3. Грицишина Л.В. Припинення шлюбу за нормами міжнародного приватного права. *Юридичний бюлетень*. 2021. № 19. С. 41–47.
4. Дякович М.М. Припинення шлюбу внаслідок його розірвання за сімейним законодавством України. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 1. С. 125–131.
5. Розгон О. Проблемні питання визначення місця проживання дитини до та після розірвання шлюбу її батьків. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2016. № 5. С. 204–214.
6. Кравчик М.Б. Процеси становлення інституту сім'ї як правової категорії. *Право і суспільство*. 2018. № 2. С. 64–68.
7. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>.
8. Наказ Міністерства закордонних справ України «Про затвердження Інструкції про порядок реєстрації актів громадянського стану в дипломатичних представництвах та консульських установах України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/reg5664?an=1045>.
9. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин : Закон України від 12 липня 2018 р. № 2505-VIII назва Закону в редакції Закону № 2191-IX від 14.04.2022 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text>.
10. Розпорядження Верховного Суду від 6 березня 2022 № 1/0/9-22. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00822?an=3>.
11. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T161402?an=2>.
12. Особливості державної реєстрації актів цивільного стану в умовах війни. URL: https://rsjust.gov.ua/post_news/особливості-державної-реєстрації-ак.